

Володимир Шевченко,
докторант Інституту спеціальної
педагогіки і психології
імені Миколи Ярмаченка
НАПН України.

Volodymyr Shevchenko,
doctoral student Institute of Special
Pedagogics and Psychology named
Nikolai Yarmachenko of the National
Academy Pedagogical Sciences
Ukraine.

E-mail: volodymyrshvchenko77@gmail.com

ORCID 0000-0003-0119-3206

ПІДГОТОВКА МАЙБУТНІХ ПЕДАГОГІВ ДО РОБОТИ В УМОВАХ ІНКЛЮЗИВНОЇ ОСВІТИ

У статті проаналізовано підготовку майбутніх педагогів до роботи в умовах інклюзивної освіти. Окреслено умови формування професіоналізму майбутнього педагога для роботи в умовах інклюзивної освіти. Автор зазначає, що сучасні підходи до освіти дітей з особливими потребами дозволяють розглядати спеціальну підготовку майбутнього педагога як невід'ємну складову освітнього простору. Сьогодні необхідно бути компетентним в інклюзивній педагогіці, організації інклюзивного освітнього простору, здатним до впровадження інновацій в освіті, володіти методикою тьюторства, коучингу, бути фасилітатором, модератором в індивідуальній освітній траєкторії учня. Тому важливою умовою підготовки майбутнього педагога стає комплекс спеціальних психолого-педагогічних, анатомо-фізіологічних знань, умінь та навичок, особистісних якостей, стратегій і тактики поведінки, стереотипів й установок, які дозволяють запроваджувати й використовувати ефективні педагогічні технології навчання й виховання різних категорій дітей з особливими потребами. Зазначено, що підготовка майбутнього учителя передбачає опрацювання ним низки нових навчальних дисциплін, які пов'язані з інклюзивним навчанням, а також проходження відповідної педагогічної практики. Актуалізовано теоретико-методологічні засади порушеної проблеми та обґрунтовано практичну спрямованість теоретичних знань та практичних умінь майбутніх педагогів в умовах інклюзивної освіти.

Ключові слова: реформування системи освіти, інклюзивна освіта, інклюзивне навчання, підготовка педагогів, професіоналізм майбутнього педагога, компетентність педагога, діти з інвалідністю, діти з особливими потребами.

The article analyzes the training of future teachers for work in the context of inclusive education. The conditions of formation of the future teacher's professionalism for work in the conditions of inclusive education are outlined. The author notes that modern approaches to the education of children with special needs allow to consider the special training of the future teacher as an integral part of the educational space. Today it is necessary to be competent in inclusive pedagogy, to organize inclusive educational space, capable of introducing innovations in education, to possess the methods of tutoring, coaching, to be facilitators, moderators in the individual educational trajectory of the student.

An important aspect in the process of training future educators to work in inclusive conditions is the formation of their professional qualities. Namely: the professional-value orientation of a teacher who works with children with special educational needs; recognition of the value of the child's personality irrespective of his violation; awareness of its responsibility as a carrier of culture and its translator for children with special needs; understanding of the creative essence of pedagogical activity with children, etc. Therefore, an important condition for the training of the future teacher is: a complex of special psychological and pedagogical, anatomical and physiological knowledge, skills and abilities; personal qualities, strategies and tactics of behavior; stereotypes and settings. This enables the introduction and use of effective pedagogical technologies for the education and upbringing of children with special needs.

The author substantiated the practical orientation of theoretical knowledge and practical skills of future teachers in the conditions of inclusive education. The article states that the training of a future

teacher involves the development of a number of new disciplines. They relate to inclusive education and appropriate pedagogical practice. For successful inclusive activities, future teachers must have a certain level of knowledge and skills in working with adults. Also, they must have sufficient level of ability to communicate, to negotiate, to cooperate with families, to resolve conflicts, to reduce the psychological distance between parents and a teacher.

Keywords: *reform of the education system, inclusive education, inclusive education, teacher training, professionalism of the future teacher, teacher's competence, children with disabilities, children with special needs.*

Постановка проблеми. Головною метою соціального розвитку сучасного суспільства є повага до людського розмаїття, встановлення принципів солідарності та безпеки, що забезпечує захист та повну інтеграцію у соціум усіх верств населення, в тому числі й осіб з особливими потребами [Васильєва, 2011: с. 259].

Світове співтовариство прийшло до визнання і ствердження права таких осіб на повноцінну участь у суспільному житті та усвідомило необхідність створення умов для реалізації цього права. Конвенція про права дитини та Декларація про права інвалідів, ухвалені Генеральною асамблеєю ООН, а також вітчизняні законодавчі акти серед пріоритетів визначають право дитини з особливими освітніми потребами в тому числі і на освіту. Водночас існує потреба у виробленні нових підходів щодо навчання дітей із особливими потребами в умовах загальноосвітнього простору, що більшою мірою задовольняли б потреби їх розвитку, покращували процес корекції та реабілітації, формували адаптовану особистість, сприяли інтеграції в соціум. Саме цим вимогам відповідає інклюзивне навчання, тобто право здобувати освіту дітям з особливими потребами в умовах загальноосвітнього навчального закладу [Ленів, 2014: с. 119]. Відтак, ключовим аспектом успішного впровадження інклюзивної освіти є формування професіоналізму майбутнього педагога в умовах інклюзії [Чупахіна, 2015: с. 100].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вітчизняні вчені досліджували різні аспекти проблеми інклюзії та соціалізації осіб з особливими потребами, в тому числі вивчали особливості підготовки кадрів для освітнього інклюзивного середовища та їх діяльність в умовах масової школи (В. Бондар, В. Засенко, А. Колупаєва, С. Миронова, О. Хохліна, Т. Сак, В. Синьов, К. Островська, О. Таранченко, О. Федоренко, А. Шевцов, М. Шеремет та ін.). Наукові дослідження вчених сьогодні лягають в основу структурування підготовки фахівців (спеціальних педагогів, вчителів загальноосвітніх шкіл та ін.) до роботи в умовах інклюзії.

Мета статті – проаналізувати та обґрунтувати теоретико-методологічні засади формування професіоналізму майбутніх педагогів до роботи в умовах інклюзивної освіти.

Виклад основного матеріалу. Сучасні підходи до освіти дітей з особливими потребами дозволяють розглядати спеціальну підготовку

майбутнього педагога як невід'ємну складову освітнього простору. Важливою умовою підготовки майбутнього педагога стає комплекс спеціальних психолого-педагогічних, анатомо-фізіологічних знань, умінь та навичок, особистісних якостей, стратегій і тактики поведінки, стереотипів й установок, які дозволяють запроваджувати й використовувати ефективні педагогічні технології навчання й виховання різних категорій дітей з особливими потребами [Чупахіна, 2015: с. 100].

Сучасний студент-випускник вищого педагогічного навчального закладу усвідомлює, що йому доведеться працювати в умовах нестабільного розвитку системи освіти, яка переживає радикальні зміни, що торкаються усіх її сфер. Однією із таких змін є впровадження інклюзивної освіти. Сьогодні вже не достатньо володіти інформацією про досвід її реалізації за кордоном, необхідно бути компетентним в інклюзивній педагогіці, організації інклюзивного освітнього простору, здатним до впровадження інновацій в освіті, володіти методикою тьюторства, коучингу, бути фасилітатором, модератором в індивідуальній освітній траєкторії учня. З цієї причини підготовка майбутнього учителя передбачає опрацювання ним низки нових навчальних дисциплін, які пов'язані із інклюзивним навчанням, проходження відповідної педагогічної практики тощо [Удич, 2017: с. 127–128].

На сьогодні в Україні змінено законодавство та суспільну і педагогічну думку щодо освіти таких дітей, але процесуально інклюзивне навчання потребує модернізації навчально-методичного забезпечення та підготовки відповідних фахівців [Ленів, 2014: с. 119]. Інклюзивна освіта потребує більш реальної і глибокої підготовки вчителів з акцентом на теоретичні, практичні та психологічні аспекти впровадження цієї інновації [Васильєва, 2011: с. 262].

Ключовими факторами на шляху до прогресивного втілення інклюзивної моделі навчання є відповідна фахова підготовка фахівців для роботи з дітьми з особливими потребами, наявність відповідного спеціального, методично обґрунтованого програмного забезпечення, яке б сприяло підтримці учнів з особливими потребами у загальноосвітньому просторі. Концептуальну основу підготовки фахівців у сучасній науці закладено когнітивний, системний, компетентнісний та інтегративний підходи [Ленів, 2014: с. 121].

В умовах запровадження інклюзивної освіти особливу, іноді нову для себе роль, має виконувати педагог. Адже успішність усього навчального процесу буде залежати від його можливості адаптуватися до нових вимог та особливостей, від здатності й бажання зробити свій власний, індивідуальний внесок у здійснення педагогічного процесу, його розвиток і вдосконалення. Особливу роль у готовності педагога до інклюзивної освіти відіграють його професійно значущі психологічні якості. Готовність до інклюзивного процесу полягає не лише у наявності нового методичного матеріалу, матеріальної бази, а і у моральній, психологічній готовності

педагога до роботи із дітьми з особливими потребами [Бабакова, 2014: с. 625].

Вагомого значення набуває і особистісна готовність майбутнього вчителя до роботи в інклюзивному шкільному закладі. Тому важливо, щоб вони адекватно ставились до стереотипів педагогічного супроводу дітей з особливими потребами [Бабакова, 2014: с. 625–626].

Важливими аспектом у процесі підготовки майбутніх педагогів до роботи в інклюзивних умовах є формування у них професійних якостей, а саме: професійно-ціннісні орієнтації педагога, який працює з дітьми з особливими освітніми потребами; визнання цінності особистості дитини незалежно від її порушення; усвідомлення своєї відповідальності як носія культури та її транслятора для дітей з особливостями психофізичного розвитку; розуміння творчої сутності педагогічної діяльності з дітьми, що потребує великих духовних та енергетичних затрат тощо [Бабакова, 2014: с. 626].

Інклюзивна освіта також передбачає, що майбутні вчителі повинні всебічно володіти знаннями про специфіку розвитку дітей з особливими освітніми потребами, вміти здійснювати корекційні заходи в умовах загальноосвітніх шкіл [Васильєва, 2011: с. 264].

Для проведення результативної корекційно-виховної роботи з дітьми з особливими освітніми потребами педагог має володіти певним обсягом різноманітних професійних знань. Фундаментом професійно-теоретичної підготовки вчителя є знання загальної та спеціальної педагогіки і психології [Чупахіна, 2015: с. 101–102].

Проте майбутньому педагогу недостатньо лише отримати знання, важливо ще й вміти їх застосовувати на практиці, тобто мати професійні вміння в умовах інклюзивної освіти [Чупахіна, 2015: с. 103]. Окрім загальних існують спеціальні професійні вміння, які стосуються праці педагога у роботі з дитиною з особливими освітніми потребами [Чупахіна, 2015: с. 104].

Професійні вміння фахівців інклюзивних шкіл передбачають: належне оцінювання особливих потреб і можливостей дітей; адаптацію та модифікацію змісту навчальних планів і програм відповідно до особливостей розвитку дитини; використання допоміжних навчальних технологій, у тому числі диференційованих методик навчання; проведення корекційно-виховної роботи з дітьми; планування та реалізацію спільної діяльності різнопрофільних фахівців і батьків; використання «індексу інклюзії» (внутрішньошкільного моніторингу); застосування сучасних новітніх технологій в процесі роботи [Ленів, 2014: с. 120].

Окрім цього, для успішної інклюзивної діяльності, майбутні вчителі повинні володіти певним рівнем знань та навичками роботи з дорослими, а також достатнім рівнем умінь спілкуватися, домовлятися, співпрацювати з сім'ями і вирішувати конфлікти, скорочувати психологічну відстань між батьками і педагогом [Бородіна, 2014: с. 629].

Під час підготовки майбутніх вчителів до роботи в інклюзивному освітньому середовищі важлива давати їм різноманітні теоретичні знання та формувати практичні навички роботи з такими дітьми. Вони мають орієнтуватися у тому, що відбувається під час практичної діяльності педагога. Важливу роль у цьому також відіграє чітко спланована та кваліфіковано організована педагогічна практика.

Майбутні вчителі повинні орієнтуватися в тому, що діяльність фахівців в інклюзивних школах розрахована на постійну творчу активність і підпорядкована принципу гнучкості навчальних програм, які задовольняють потреби дітей із різними можливостями та здібностями. Діти з особливими потребами одержують необхідну додаткову підтримку в процесі виконання загальної навчальної програми, а не користуються спеціально розробленими чи програмами для спеціальних закладів. Підтримка здійснюється на постійній основі, починаючи з мінімальної допомоги, що надається асистентом вчителя, який також задіяний у навчально-виховному процесі [Ленів, 2014: с. 120].

Майбутні педагоги інклюзивних шкіл мають бути компетентними у тому, що на сьогодні інклюзивний процес повинен здійснюватися диференційовано за індивідуальними планами, посилюючи для дітей, і за умов кваліфікованої спеціальної корекційної допомоги. Крім учителя (вихователя), у навчальному процесі активну участь повинен приймати помічник (асистент) вчителя (вихователя), в компетенцію якого має входити володіння корекційно-компенсаторними технологіями. Він повинен здійснювати превентивне та корекційне забезпечення освітніх послуг спільно з усіма фахівцями мультидисциплінарної команди [Ленів, 2014: с. 119].

Склад мультидисциплінарної команди залежить від особистості дитини та її психолого-педагогічних особливостей. Члени команди спільно оцінюють стан розвитку кожної дитини, розробляють перспективні та короточасні індивідуальні плани роботи з дитиною, реалізують їх разом з дитиною, вирішують питання залучення фахівців, планують додаткові послуги, аналізують результати спільної діяльності, оцінюють її, а також різнобічно підвищують свою кваліфікацію [Ленів, 2014: с. 120].

Робота в інклюзивних школах завдяки цілеспрямованій співпраці всіх фахівців мультидисциплінарної команди та здійснюється комплексно за такими напрямками: соматична, неврологічна, нейрофізіологічна, психологічна, логопедична, педагогічна, організована батьківська [Ленів, 2014: с. 120].

Для забезпечення кращих умов процесу навчання і виховання дітей в інклюзивній школі, майбутнім учителям в процесі педагогічної практики необхідно підтримувати тісну співпрацю з батьками, урахувати їхні побажання і рекомендації [Бородіна, 2014: с. 629].

При плануванні навчально-виховного процесу кожен із фахівців мультидисциплінарної команди основну увагу спрямовує на втілення таких

фундаментальних позицій: необхідність запровадження інноваційних психолого-педагогічних підходів і методів, в тому числі при проведенні оцінювання навчальних досягнень дітей; запровадження індивідуально-диференційованого підходу практично до кожної дитини з особливими освітніми потребами (індивідуальних програм розвитку чи індивідуальних навчальних планів (ІНП)); забезпечення якісного психолого-педагогічного, корекційно-реабілітаційного супроводу дітей з особливими потребами; робота з батьками [Ленів, 2014: с. 120].

Для повноцінного формування інклюзивної компетентності майбутнього вчителя, під час педагогічної практики є необхідним відвідування батьківських зборів. Спочатку такі відвідування носять пасивний характер, під час яких студент в ролі слухача переймає досвід старших колег. Наступним кроком є активна участь в інформаційно-просвітницькій кампанії, мета якої полягає у підвищенні рівня поінформованості батьків щодо інклюзії та різних варіантів отримання освіти для дітей з особливими потребами [Бородіна, 2014: с. 629].

Майбутні педагоги повинні розуміти, що командний (мультидисциплінарний) підхід у навчанні та вихованні дітей – один з принципів роботи інклюзивного закладу. Адаптація та модифікація навчально-методичного забезпечення, а також створення ІНП спільно з батьками є важливим та необхідним процесом для впровадження якісної інклюзії. Разом з тим, ця процедура є трудомісткою, потребує творчого і фахового підходу та готовності фахівців. Ця парадигма повинна лягти в основу процесу підготовки фахівців, що забезпечуватимуть інклюзію [Ленів, 2014: с. 121].

Загальновідомо, що робота всіх фахівців інклюзивного навчального закладу спрямована на досягнення головної мети – підготовки дитини до самостійного життя, тобто соціалізації. При цьому, під час підготовки майбутніх педагогів значну увагу їх зосереджують на тому, щоб допомога та підтримка у процесі навчання не перевищувала необхідну, інакше дитина стане занадто залежною від цієї підтримки, послабляться компенсаторні можливості організму [Ленів, 2014: с. 120].

В цьому контексті також важливо зазначити, що співпраця педагогів в інклюзивному освітньому закладі має поширюватися не лише на батьків дітей з обмеженими можливостями здоров'я, а й на не менш важливих учасників процесу інклюзивного навчання – батьків здорових дітей. Шляхом консультивання і бесід з батьками здорових дітей, формується толерантне ставлення до дітей з особливими потребами та сприйняття їх як рівних і повноцінних членів соціуму, адже низький рівень розуміння суті інклюзивної освіти породжує викривлення ідеї соціалізації. Спростовуються побоювання батьків здорових дітей, які пов'язані з особистими упередженнями щодо окремих порушень, шляхом наведення беззаперечних фактів і доказів. У батьків формується високий рівень обізнаності і розуміння суті та завдань інклюзивної освіти. Відбувається формування

розуміння відмінності між інклюзивною та спеціальною освітою. Це стосується як батьків дітей з особливими потребами, так і батьків здорових дітей [Бородіна, 2014: с. 629].

З метою формування у майбутніх вчителів професійної компетентності у сфері розвитку, навчання та виховання дітей з особливими потребами в навчальні плани вищих навчальних закладів необхідно вводити такі дисципліни як «Основи корекційної педагогіки», «Основи інклюзивної освіти» тощо [Бабакова, 2014: с. 626].

Метою їх вивчення є ознайомлення студентів із нормативно-правовими актами щодо запровадження та регламентації роботи педагогів, із закордонною практикою асистування, завданнями та обов'язками асистента вчителя в процесі організації інклюзивної форми навчання у загальноосвітніх навчальних закладах, кваліфікаційними вимогами до вчителя та асистента і особливостями організації корекційно-розвивальної роботи [Ленів, 2014: с. 123].

Вивчення таких курсів є необхідним для вироблення якісно нових підходів у забезпеченні інклюзивного навчання. Розкриває суть діяльності вчителя та асистента у практичній роботі з дітьми із особливими потребами, закріплює теоретичні знання, знайомить майбутніх фахівців із методиками роботи в інклюзивній школі, розвиває вміння та навички асистента інклюзивного класу, сприяє гуманізації ставлення педагогічного корпусу до осіб з особливими освітніми потребами [Ленів, 2014: с. 123].

На сьогодні вищі навчальні заклади вже проводять підготовку відповідних фахівців, проте, ще в недостатній кількості. Започаткував цей процес Педагогічний коледж Львівського національного університету імені Івана Франка, у якому з вересня 2012 року (відповідно до листа МОН України № 43-20/3923 від 07.10.2011 року) вперше в Україні започатковано підготовку «асистента вчителя класу з інтегрованою/інклюзивною формою навчання», як додаткову кваліфікацію в напрямі підготовки «Початкова освіта».

Наразі до цього процесу залучаються й інші заклади I-II рівня акредитації. Так, однією з новацій є те, що Подільський спеціальний навчально-реабілітаційний соціально-економічний коледж (м. Кам'янець-Подільський), у якому навчаються студенти з особливими потребами спільно з нормотиповими однолітками, перебуває в стадії реформування на Кам'янець-Подільський інклюзивний спеціальний інститут, що в майбутньому передбачає підготовку відповідних фахівців для закладів інклюзивної освіти.

Висновки. Отже, роль педагога у реалізації інклюзивної шкільної освіти є надзвичайно вагомою, адже діти з особливостями розвитку, якомога раніше інтегровані у реальне соціальне середовище, стають повноцінними членами суспільства. Тому для підготовки фахівців до роботи в інклюзивних умовах необхідна цілеспрямована робота по удосконаленню знань, методичної підготовки до роботи з дітьми з

особливими потребами, їх навчання та соціалізації, навчання педагогів співпрацювати з усіма учасниками процесу, працювати в команді. потребує подальшого вдосконалення, а також вивчення нового та поширення набутого досвіду.

Перспективи подальших розвідок вбачаємо у необхідності обґрунтувати та описати діяльність асистента вчителя у загальноосвітньому закладі.

ЛІТЕРАТУРА

- Бабакова, 2014* – Бабакова О.С. Готовність педагогів до впровадження інклюзивної освіти в Україні / О.С. Бабакова // Педагогіка здоров'я: збірник наукових праць IV Всеукраїнської науково-практичної конференції, присвяченої 210-річчю з дня заснування Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди / за загальною редакцією акад. Прокопенка І.Ф. – Х.: ХНПУ ім. Г.С. Сковороди, 2014. – С. 625-626.
- Бородіна 2014* – Бородіна О.С. Роль вчителя в оптимізації взаємовідносин «педагоги-батьки» в інклюзивному освітньому середовищі / О.С. Бородіна // Педагогіка здоров'я: збірник наукових праць IV Всеукраїнської науково-практичної конференції, присвяченої 210-річчю з дня заснування Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди / за загальною редакцією акад. Прокопенка І.Ф. – Х.: ХНПУ ім. Г.С. Сковороди, 2014. – С. 629.
- Васильєва 2011* – Васильєва К.І. Проблема формування готовності загальноосвітніх шкіл до інклюзивної освіти / К.І. Васильєва // Педагогіка здоров'я: збірник наукових праць Всеукраїнської науково-практичної конференції / За загальною редакцією проф. О.М. Микитюка. – Х.: ХНПУ ім. Г.С. Сковороди, 2011. – С. 259, 262, 264.
- Ленів, 2014* – Ленів З.П. Особливості реалізації інклюзії та підготовки відповідних фахівців: проблеми, досвід, перспективи / З.П. Ленів // Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова. Серія 19. Корекційна педагогіка та спеціальна психологія. Зб. наукових праць. – К.: НПУ імені М.П. Драгоманова. – 2014. – № 28. – С. 119-121, 123.
- Удич, 2017* – Удич З.І. Психолого-педагогічна підготовка учителя до роботи в умовах інклюзивного класу / З.І. Удич // Збірник науково-методичних праць Подільського спеціального навчально-реабілітаційного соціально-економічного коледжу. Інновації партнерської взаємодії освіти, економіки та соціального захисту в умовах інклюзії та прагматичної реабілітації соціуму: матеріали міжнародної науково-практичної конференції: «ВЕКТОР». – Кам'янець-Подільський: «Аксиома». – 2017. – Вип. 2. – С. 127-128.
- Чупахіна, 2015* – Чупахіна С. Психолого-педагогічний супровід дитини з ООП: співпраця із сім'єю / С. Чупахіна // Освітній простір України. Науковий журнал ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника. – Івано-Франківськ. – 2015. – Вип. 6. – С. 100-104.

REFERENCES

- Babakova, 2014* – Babakova O.S. Hotovnist pedahohiv do vprovadzhennia inkluzyvnoi osvity v Ukraini / O.S. Babakova // Pedahohika zdorovia: zbirnyk naukovykh prats IV vseukrainskoi naukovo-praktychnoi konferentsii, prysviachenoi 210-richchiu z dnia zasnuvannia Kharkivskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni H.S. Skovorody / za zahalnoiu redaktsiieiu akad. Prokopenka I.F. – Kh.: KhNPU im. H.S. Skovorody, 2014. – S. 625-626.
- Borodina 2014* – Borodina O.S. Rol vchytelia v optymizatsii vziemovidnosyn «pedahohy-batky» v inkluzyvnomu osvithnomu seredovyschi / O.S. Borodina // Pedahohika zdorovia: zbirnyk naukovykh prats IV vseukrainskoi naukovo-praktychnoi konferentsii, prysviachenoi 210-richchiu z dnia zasnuvannia Kharkivskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni H.S. Skovorody / za zahalnoiu redaktsiieiu akad. Prokopenka I.F. – Kh.: KhNPU im. H.S. Skovorody, 2014. – S. 629.

Pedagogy

- Vasylieva 2011 – Vasylieva K.I. Problema formuvannia hotovnosti zahalnoosvitnikh shkil do inkluzyvnoi osvity / K.I. Vasylieva // Pedahohika zdorovia: zbirnyk naukovykh prats Vseukrainskoi naukovo-praktychnoi konferentsii / Za zahalnoiu redaktsiieiu prof. O.M. Mykytiuka. – Kh.: KhNPU im. H.S. Skovorody, 2011. – S. 259, 262, 264.
- Leniv, 2014 – Leniv Z.P. Osoblyvosti realizatsii inkluzii ta pidhotovky vidpovidnykh fakhivtsiv: problemy, dosvid, perspektyvy / Z.P. Leniv // Naukovyi chasopys NPU imeni M.P. Drahomanova. Seriiia 19. Korektsiina pedahohika ta spetsialna psykholohiia. Zb. naukovykh prats. – K.: NPU imeni M.P. Drahomanova. – 2014. – № 28. – S. 119-121, 123.
- Udych, 2017 – Udych Z.I. Psykholoho-pedahohichna pidhotovka uchytelia do roboty v umovakh inkluzyvnoho klasu / Z.I. Udych // Zbirnyk naukovo-metodychnykh prats Podilskoho spetsialnoho navchalno-reabilitatsiinoho sotsialno-ekonomichnoho koledzhu. Innovatsii partnerskoi vzaiemodii osvity, ekonomiky ta sotsialnoho zakhystu v umovakh inkluzii ta prahmatychnoi rehabilitatsii sotsiumu: materialy mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii: «VEKTOR». – Kamianets-Podilskyyi: «Aksioma». – 2017. – Vyp. 2. – S. 127-128.
- Chupakhina, 2015 – Chupakhina S. Psykholoho-pedahohichniy suprovid dytyny z OOP: spivpratsia iz simiieiu / S. Chupakhina // Osvitnii prostir Ukrainy. Naukovyi zhurnal DVNZ «Prykarpatskyi natsionalnyi universytet imeni Vasylia Stefanyka. – Ivano-Frankivsk. – 2015. – Vyp. 6. – S. 100-104.